

יהי כבוד תלמידך¹⁰⁴³ חביב וכו'. גרסת הספרים 'יהיה כבוד תלמידך חביב עליך ככבוד חברך וכו' ¹⁰⁴³. ויש לשאול, מה טעם דברים אלו, שיהיה כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חברו. וכל שכן שיש להקשות מה שאמר שיהיה כבוד חברו כמורא רבו, ומורא רבו כמורא שמים ¹⁰⁴⁴. ועוד, אם כבוד תלמידו ככבוד חברו, ואמר שיהיה כבוד תלמידך ככבוד חברך, ורבו כמורא שמים, אם כן יהיה כבוד תלמידו כמו מורא שמים ¹⁰⁴⁵. ויש לך לדעת, כי שני חבירים נקראו כאשר האחד הוא לתועלת השני, ובזה הם חבירים ¹⁰⁴⁶. ולפיכך אף על גב שהרב מלמד את התלמיד, מכל מקום מצד מה נחשב התלמיד שהוא לתועלת הרב ¹⁰⁴⁷. ומפני כך אמר שיהיה כבוד תלמידך ככבוד חברך,

רב ותלמיד;
קבלת תועלת
שיצרת חבר

שינויי נוסחאות "תלמידך" כ"ה דל"ל, ודל"ר "חבירך".

(1043) ולא "חביב עליך כשלך". וכן הוא בשנויי הנוסחאות הנדפס בשולי המשניות. וכן גרסו רש"י המאירי ורבינו יונה כאן. ועיין בתויו"ט. ולמעלה פ"ב מ"י אמרו 'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך', ויובא בהמשך. (1044) מה שמבאר ששאלה זו היא "כל שכן", כי הפער בין תלמיד לחבר אינו כל כך גדול כפער שבין חבר לרב [וק"ו בין רב להקב"ה]. והרי יש 'תלמיד חבר' [ב"ב קנח:]; אך לא מצאנו 'רב חבר'. טלהלן [הערה 1073] נתבאר שהתלמיד לא גרע מחבר. (1045) ומדוע הגבילו במשנה את כבוד התלמיד שיהיה ככבוד חברך, ולא אמרו 'יהיה כבוד תלמידך כמורא שמים'. נמצא ששאל על המשנה שלש שאלות; (א) מה הטעם שכבוד תלמידך יהיה ככבוד חברך [ראה התשובה להלן הערה 1053]. (ב) מה הטעם שיהיה כבוד חברך כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים [ראה התשובה מלאחר ציון 1053 ואילך]. (ג) אם כבוד התלמיד ככבוד החבר, וכבוד החבר כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים, נמצא שכבוד חברך כמורא שמים [ראה התשובה מציון 1062 ואילך]. (1046) פירוש - החבור בין שנים נעשה כאשר יש בכך הטבה ותועלת אליהם, כי תועלת הדדית מביאה לחבור הדדי, כי קבלה יוצרת חבור. וכן מבואר למעלה פ"א מ"א [קלו.], שכתב: 'הקבלה זה מזה, יש לאחד חבור וקשור אל האחד, כי זהו ענין הקבלה שבאה מזה לזה'. וכן כתב בנתיב הצדקה פ"ו [א, קפא.], בביאור מצות הלואה שנוהגת אף לעשיר [ב"מ עא.], וז"ל: 'דבר זה כי ישראל הם עם אחד לגמרי, עד שנקראים 'אחים', ואי אפשר שיהיו אחד אם לא שזה מקבל מזה, וזה מקבל מזה, ובזה הם אחד לגמרי'. ועוד אודות שהקבלה יוצרת דביקות בין המקבל והנותן, ראה רש"י [דברים כט, ג] 'ולא נתן ה' לכם לב לדעת - להכיר את חסדי הקב"ה ולידבק בו' [הובא למעלה פ"א הערה 189, וראה שם הערה 82]. וראה גו"א במדבר פכ"ג הערה 7, נצח ישראל פל"ג הערה 43, ולמעלה פ"ב הערה 1709, ופ"ג הערה 1630. וראה להלן הערות 1048, 2198. (1047) לשונו בגו"א שמות פ"ז אות ב: 'כי התלמיד מצטרף אל הרב, שהוא תלמידו, כי אין רב בלא תלמיד' [ראה להלן הערה 1073]. וכן אמרו חכמים [תענית ז.], 'מתלמידי יוטר מכולם'. והרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ה הי"ג כתב: 'התלמידים מוסיפין חכמת הרב, ומרחיבין לבו. אמרו חכמים [תענית ז.], 'הרבה חכמה למדתי מרבותי, ויותר מחבירי, ומתלמידי יותר מכולם'. וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול, כך תלמיד קטן מחדד הרב, עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה'. ולהלן פ"ו מ"ז אמרו שהקנין הי"א בתורה הוא 'בפלפול התלמידים', וכתב שם לבאר: 'הוא מחכים את רבו. ובפ"ק דתענית [ז.], אמר רב נחמן בר יצחק, למה נמשלו דברי תורה לעץ... מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף דברי תורה, הקטנים מחדדין את הגדולים. והיינו דאמר רבי חנינא, הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר, ומתלמידי יותר מכולם, עד כאן. והטעם הוא מבואר מאד, כי הדבר דומה לעץ, שאין מקבל האור. וכן הת"ח גדול, מפני שהשגתו גדולה מאד, לכך אין מתחיל לשאול ולפלפל בחכמה, לפי גודל השגתו ופשיטות שכלו, אין בו פלפול, דהיינו השאלה. וצריך אל כל פלפול שאלה, לאפוקי הגדולים אין בהם השאלה, ולפיכך אמר שהקטנים מחדדים את הגדולים, מפני שהם שואלים ביותר, ואז צריך החכם להשיב. ומדמה זה לעץ קטן שהוא מדליק את הגדול, שהאש נאחז ביותר בקטן, וכך הוא הקטן הוא התחלת השאלה והפלפול, ולכך אמר 'בפלפול התלמידים', שעיקר הפלפול מן התלמידים. ולפיכך אמר הרבה תורה למדתי מרבותי, מפני שהם מסרו לי החכמה. ומחבירי יותר מהם, מפני שהם שואלים זה את זה, ועומדים על עיקר החכמה. ומתלמידי יותר מכולם, כי הם מפלפלים ומחדדים יותר בשאלה, ודבר זה מבואר'. וכן למעלה פ"א מ"א [קמ:] כתב: 'אמר 'העמידו

אחר שגם הרב מקבל תועלת מן התלמיד¹⁰⁴⁸.
ועוד יש לך לדעת, כי כל שני דברים אשר יש להם שתוף ביחד, כמו הרב והתלמיד שיש להם שתוף וצירוף ביחד¹⁰⁴⁹, וכמו שבארנו למעלה בפרק משה קבל בתחלתו¹⁰⁵⁰, וכל צירוף וחבור בעולם יש ביניהם התיחסות מה¹⁰⁵¹. ולכך אמר מצד הצירוף הזה שיש לרב אל התלמיד, יהיה נחשב בעיני הרב הצירוף הזה שווי גמור, עד שיהיה נחשב לו כבודו ככבוד חברו אשר¹⁰⁵² יש לו שווי וצירוף אליו לגמרי, וכאלו היה חברו. מאחר כי מצד מה יש כאן צירוף והתחברות, כי הם מתחברים בענין הלמוד, ומכיון שהם מתחברים בענין הלמוד, מצד זה יש כאן שווי¹⁰⁵². ולפיכך

רב ותלמיד;
 הצירוף יוצר
 חבור

שינויי נוסחאות "אשר" כ"ה נד"ה, ונד"ל "ואשר".

תלמידים הרבה, שעל ידי רבוי התלמידים תתברר התורה. וראה שם הערה 219, ולמעלה בפרק זה הערה 528. (1048) כתב להדיא "מקבל תועלת", ולא "יש לו תועלת", וזה מורה באצבע שהקבלה היא זו הוצרת את החבור, וכמבואר למעלה הערה 1046. (1049) בכת"י כאן הוסיף: "אף על גב כי זה רב וזה תלמיד, מכל מקום יש להם חבור ביחד. וכיון שיש להם חבור ביחד, על זה אמר 'יהיה כבוד [תלמידך] חביב עליך [כחברך]". (1050) למעלה פ"א מ"א [קיה:]; שכתב: "כי הרב שלימד תורה לתלמיד, יש לרב צירוף אל התלמיד, והתלמיד אל הרב, כי נקרא רב אליו, וזה נקרא תלמידו, עד כי יש להם צירוף ביחד. ודבר זה בכל רב ותלמיד בעולם, אף אם לא יהיה מיוחד אליו, על כל פנים הרב והתלמיד יש להם צירוף, במה שזה מלמד וזה מקבל. ולכך לא אמר 'משה קבל תורה מפי הקב"ה' [אלא 'משה קבל תורה מסיני']. כי זה היה משמע שיש כאן צירוף הרב והתלמיד ביחד, ואין זה כבוד כלפי מעלה". ובנתיב התורה ס"פ ג [א, טו:]; כתב: "כי התלמיד והרב יש להם חבור וצירוף יחד". ושם פ"ח [א, לו:]; כתב: "כי בארנו בפרק משה קיבל כי התלמיד והרב יש להם חבור וצירוף ביחד ביותר, ואין לך חבור כמו תלמיד והרב. ואם ילמד תורה מתלמיד חכם שאינו הגון, יהיה לו חבור וצירוף אל רשע, ודבר זה מדה פחותה, שהרי אמרו [למעלה פ"א מ"ז] 'אל תתחבר לרשע' [הובא למעלה פ"א הערה 81]. וראה להלן הערה 1073. (1051) כמו שנאמר [עמוס ג, ג] 'הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו'. ובלשון חכמים [ב"ק צב:]; "לא לחנם הלך זורזר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו". ובתפארת ישראל פנ"ז [תתצב]. כתב: "כל דבר שיוצא זה מזה, הנה הם מצטרפים מתיחסים זה לזה. שאין המלאך שהוא נבדל לגמרי, יוצא מן החומר, מפני שאין לו הצטרפות והתיחסות אליו" [הובא למעלה פ"ג הערה 1902]. ובגבורות ה' פ"ד [לא:]; כתב: "ישראל ומצרים, אף על גב שהם הפכים, כי ישראל הצורה הנבדלת, ומצריים הם החומר, מכל מקום שייך יחוס ביניהם, כי החומר והצורה משלימים מציאות אחד, ודבר זה התיחסות בודא... ואם לא היה זה שיש למצרים קצת התיחסות, לא היה אפשר שישראל יהיו גרים בארץ מצרים, אחר שלא היה כלל התיחסות ביניהם, לא יתכן שיהיו ישראל גרים ביניהם". ולהלן במשנה יז כתב: "כי התבאר בראיות ברורות כי הפעולה יש לה התיחסות אל הפועל. כמו שתראה בדברים הטבעיים שיש לפעולה התיחסות אל הפועל, כי הפועל שהוא חם מוליד חמימות, ופועל שהוא קר מוליד קרירות, וכל אחד מוליד בדומה לו וכיוצא בו". ובנתיב התורה פ"ד [א, כא.]; כתב כן גם לאידך גיסא, וז"ל: "כי אשר הוא דומה ומתיחס אל הדבר, ראוי שיהיו ביחד" [הובא למעלה הערה 603, ולהלן הערות 1145, 1370]. וכשם שכל צירוף מחייב התיחסות, כך כל התיחסות מחייב צירוף, וכמבואר להלן הערה 1266. והנה מצינו בעשרת הדברות שחמש הדברות הראשונות הן מצות בין אדם למקום, וחמש הדברות השניות הן מצות בין אדם לחברו [רמב"ן שמות כ, יג, ותפארת ישראל פל"ז (תקצו)], ומקום המפגש של הדברות הוא בדבור החמישי [כבוד אב (שמות כ, יב)], ובדיבור הששי [לא תרצח] (שמות כ, יג)], הרי אע"פ שהדיבור החמישי הוא סוף המצות בין אדם למקום, מ"מ יש בו בחינה בולטת של בין אדם לחברו [ראה במנחת חינוך מצוה לג שנסתפק בכבוד אב אם הוא מצוה בין אדם למקום או מצוה בין אדם לחברו, שמע מינה דאית בהו תרתין]. ומאידך, אע"פ שהדיבור הששי הוא הראשון למצות שבין אדם לחברו, בולטת בו המגמה של בין אדם למקום, וכפי שנאמר בתורה שאיסור רציחה הוא משום "כי בצלם אלקים עשה את האדם" [בראשית ט, ו]. הרי שכאשר שני דברים מצטרפים זה לזה, נראה כיצד יש התיחסות ושויון ביניהם. (1052) עדיין יש להבין, כי הואיל ובין התלמיד

יִהְיֶה כְבוֹד תַּלְמִידָךְ כְּכֹבֶד חֲבִירְךָ¹⁰⁵³. כל אחד השלמה לאחר, שכל שני חבירים ואמר יִהְיֶה כְבוֹד חֲבִירְךָ כְּמוֹרָא רַבָּךְ, וּמוֹרָא¹⁰⁵⁴. הם משלימים זה לזה. ומאחר שכל אחד רַבָּךְ כְּמוֹרָא שְׁמַיִם. פִּירוּשׁ, כִּי שְׁנֵי חֲבִירִים¹⁰⁵⁵, הנה מצד הזה יש

דמיון החבר לרב, והרב לשמים

והרב "מצד מה יש כאן צירוף והתחברות, כי הם מתחברים בענין הלמוד", ואילו עם חבירו יש לו שווי וצירוף אליו לגמרי, מדוע ש"יהיה נחשב בעיני הרב הצירוף הזה שווי גמור, עד שיהיה נחשב לו כבודו ככבוד חבירו", הרי סוף סוף יש הבדל גדול בין החבור המוגבל של תלמיד ורב, לחבור הגמור שיש בין חברים. והרי אף המהר"ל הרגיש בהבדל זה, וכתב: "מכיון שהם מתחברים בענין הלמוד, מצד זה יש כאן שווי", אך מדוע שויון שהוא רק מצד אחד יהיה חביב כשויון שהוא מהרבה צדדים. ונראה, שעל כגון זה אמרו בגמרא [ב"מ צה:] "סברא הוא, מה לי קטלא כולה מה לי קטלא פלגא". ועוד אמרו [יבמות ז.] "מה לי חומרא זוטא, ומה לי חומרא רבה". והגו"א בראשית פי"ב סוף אות כז כתב: "מה לי אסורא רבה ומה לי אסורא זוטא". והבדל כמותי אינו מכריע בזה [ראה להלן הערה 1428]. והוא הדין לדין; מה לי קשר בהרבה צדדים [של חברים], מה לי קשר בצד אחד [רב ותלמיד], סוף סוף יש כאן קשר של חברות. והרי אף בחברים גופא יש מן הסתם דרגות רבות, ולא נחלק בין הדרגות הללו. א"כ הוא הדין שלא נחלק בין צירוף חלקי לצירוף שלם [מפי בני הבה"ח חנוך דוב שליט"א]. אמנם להלן [לאחר ציון 1063] כתב: "יש לשקול מפני הכבוד כאילו היה לגמרי כך", ולא אמר שזהו משום "מה לי רבה מה לי זוטא", וראה שם הערה 1064 בביאור הדבר. (1053) בזה מיישב את שאלתו הראשונה למעלה, שכתב: "ויש לשאול, מה טעם דברים אלו שיהיה כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חבירו". ועל כך ביאר שני טעמים; (א) הרב מקבל תועלת מהתלמיד, וקבלת תועלת היא ענינה של חברות. (ב) בין לרב ותלמיד יש חבור וצירוף בענין הלימוד, וכל חבור בעולם יוצר שויון מסוים. והנפקא מינה בין שני הטעמים תהיה בציור שהרב אינו מקבל שום תועלת מתלמידו, האם עדיין יאמר בזה "יהיה כבוד תלמידך חביב עליך ככבוד חברך"; לפי טעמו הראשון, לא. אך לפי טעמו השני, כן. (1054) כמבואר בקרא [קהלת ד, ט-יב] "טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם כי אם יפלו האחד יקים את חברו ואילו האחד שיפול ואין שני להקימו גם אם ישכבו שנים וחס להם ולאחד איך יחס ואם יתקפו האחד השנים יעמדו נגדו וגו'", ופירש רש"י שם "טובים השנים - לכל דבר מן האחד, לפיכך יקנה לו אדם חבר, וישא אשה, אשר יש להם יותר ריוח בעמלם, הרבה מלאכה נעשית בשנים שאין היחיד מתחיל בה לבדו". ובסמוך יביא מקרא זה [ראה הערה 1058]. וההבדל בין שני חברים המקבלים זה מזה לבין רב המקבל תועלת מתלמידו הוא שאין הרב מקבל השלמתו מתלמידו, אלא תועלת. אך חברים מקבלים זה מזה את השלמתם. באופן, שרב ללא תלמיד אינו נחשב לחצי דבר, אך אדם ללא חברו נחשב פלג גופא. ורבי טרפון קרא על רבי עקיבא חברו [קידושין טו:] "עקיבא, כל הפורש ממך כפורש מן החיים". ולמעלה פ"א מ"ז [רעה:] כתב: "החבר לפעמים עושה צרכו, כמו דרך החברים לעשות זה לזה, וכל אחד הוא קנינו של חבירו, ולפיכך אמר [שם] 'קנה לך חבר'". ובארחות צדיקים השער החמישי [שער האהבה] כתב: "קנה לך חבר המוכיח אותך בעשותך שלא כהוגן, והמלמדך לעשות הטוב, והעוזר אותך בנפשו ובממונו, וזהו חבר הנאמן. אבל חבר המחניף והמיישר לך טעותך ושגגתך, והמנחם אותך על מעשיך הרעים, הסתלק מעליו" [הובא למעלה פ"ב הערה 1176]. אמנם כאן מדבר בחבר ללימוד תורה, וכמבואר בהערה הבאה. (1055) דע, שלמעלה פ"ב מ"ז [תשלג:] העמיד שמשנתנו איירי בחברים בתורה, וכלשונו שם: "מה שאמר לקמן 'יהי כבוד... חבירך כמורא רב', לקמן מדבר מחבירים שהם חבירים בתורה, וכאן [פ"ב מ"ז, שאמרו שם 'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך'] מדבר מכל חבירים שהם חבירים ביחד, אף אם אינם חבירים בתורה ללמוד תורה ביחד". ולהלן פ"ו מ"ז אמרו שהקנין העשירי של תורה הוא "בדבוק חבירים", וכתב שם: "כי האדם כאשר הוא יחיד, אינו מקבל התורה. ובפרק קמא דתענית [ז.] א"ר יוסי בר חנינא, מאי דכתיב [ירמיה נ, לו] 'חרב על הבדים ונאלץ', חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בתורה בד בבד, ולא עוד אלא שמטפשינו... דבר זה בארנו למעלה [פ"ג מ"ב] אצל 'שנים שיושבים ועוסקים בתורה', כי עיקר התורה על ידי שנים דוקא. כי האדם במה שהוא עצמו בעל חומר, ראוי שיוציא השכל אל אחר, ואז הוא שכל נבדל, שאינו עומד בגוף האדם. אבל כאשר הוא עוסק בד בבד, ואינו מוציא השכל אל אחר להיות שכל נבדל מן הגוף, אינו מתחכם כלל... אבל כאשר הוא עוסק בתורה ורוצה להתחכם בתורה, שהיא שכל הנבדל לגמרי, כמו שבארנו

לו דמיון אל הרב, שהוא השלמתו של תלמיד¹⁰⁵⁶. ומפני כך אמר "יהי כבוד חבירך כמורא רבך", שיש לתלמיד לקבל מורא מרבו, אשר הוא משלים אותו¹⁰⁵⁷. וכך החבירים מצד שהם חבירים ביחד, ו"טובים השנים מן האחד" (קהלת ד, ט)¹⁰⁵⁸, הרי כל אחד הוא השלמתו של השני. ולכך יהיה כבוד חבירך מצד זה כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים. כי גם מצד מה הרב דומה למורא שמים, שכשם שהשם יתברך עלה לאדם וסבתו¹⁰⁵⁹, כך הרב הוא עלה וסבה לתלמיד, שקבל ממנו חכמתו¹⁰⁶⁰.

למעלה אצל 'שנים שיושבין ועוסקין בתורה', בודאי השכל הנבדל הוא בשנים דווקא". (1056) לשונו בגוי"א שמות פי"ז אות ב: "כבוד חבירך ככבוד רבך", מפני כי החבר לפי שהוא מתחבר לו הרי 'טובים השנים מן האחד' [קהלת ד, ט], ובוזה מוסיף לו חכמה, והרי מצד מה כמו רבו. ובב"מ לג. אמרו "תלמידי חכמים שבבבל עומדין זה מפני זה וקורעין זה על זה", ופירש רש"י שם "עומדין זה מפני זה - כדין תלמיד לרב, לפי שהיו יושבין תמיד בבית המדרש יחד ומקשין ומפרקין, וכולם למדים זה מזה". ואודות שהרב משלים את התלמיד, כן יבאר בסמוך שהרב הוא עלה וסבה לתלמיד [ראה הערה 1060]. (1057) תלה את מורא מהרב בהשלמה שמקבל מהרב. וביאורו, כי כל מורא היא תוצאה של תלות, וכמו שכתב בנצח ישראל פ"ב [כא.], וז"ל: "על זה אמר [ישעיה א, ג] 'ידע שור קונהו'... שראוי היה שיהיו נמצאים בישראל, כי יש בעל חי כמו השור, מכיר מי שהוא תחתיו ותחת רשותו, אשר יכול [בעל השור] לעשות עמו כרצונו, והוא ירא מפניו", ושם הערה 15. הרי שהרגשת התלות יוצרת התבטלות אצל התלוי. ועוד, יחס של תלות הוא יחס של העלול אל העלה ושל המסובב אל סבתו, וכפי שיבואר בסמוך, וזהו היחס של יראה, וכמו שביאר בנתיב יראת השם פ"א [ב, כב.], וז"ל: "כי אין היראה רק שעושה עצמו לעלול, והוא אצלו כאילו אינו, כך הירא ה' עושה עצמו כאין אצל עילתו... שהוא עושה עצמו כאילו אינו נמצא, וזהו אמיתת היראה... שיחשוב עצמו ללא כלום" [הובא למעלה פ"א הערה 792]. ולמעלה פ"ג מ"ט [לאחר ציון 936] כתב: "כי כאשר האדם ירא שמים, הנה האדם עלול אל השם יתברך לגמרי", ושם הערה 937. ואם תאמר, הרי השלמה יוצרת יחס של אהבה, וכפי שכתב בנתיב אהבת השם פ"א [ב, לח.], וז"ל: "כי אף שצוה השם יתברך מורא אב ואם [ויקרא יט, ג], וכן צוה על מורא רבו [דברים י, כ], ולא מצינו שצוה על אהבת אביו ועל אהבת אמו ועל אהבת רבו. דבר זה, מפני שאין אלו שוים, ומכיון שאינם שוים ודומים, לא יפול ביניהם אהבה כלל, רק יראה בלבד. ואם כן יקשה לך כי אצל השם יתברך תמצא שניהם, האהבה [דברים ו, ה] והיראה [שם פסוק יג], ולמה זה, ואיך שייך אהבה אל השם יתברך, שאין ביניהם שוים דמיון כלל. אמנם לפי מה שאמרנו לא יקשה, כי אף שהוא יתברך בשמים ואתה על הארץ, ואי אפשר לומר בפה הרחוק שבין השם יתברך ובין האדם. אבל פירוש הדבר כמו שאמרנו, כי השם יתברך הוא קיום האדם, ואי אפשר זולתו, ולפיכך שייך אהבה אליו. כי כל דבר הוא אוהב דבר אשר הוא השלמתו, והוא יתברך השלמת האדם". הרי ששם ביאר שההשלמה היא סבה לאהבה, ואילו כאן מבאר שהיא סבה ליראה. זאת ועוד, ששם בנתיב אהבת השם ביאר שיש מצוה של אהבת השם משום שהקב"ה משלים את האדם, וביאר שם שאין מצוה של אהבת רבו. אך הואיל והרב משלים את התלמיד, וכמבואר כאן, מדוע של תהיה מצוה של אהבת רב כפי שיש מצוה של אהבת ה'. וצ"ע. (1058) לשונו בח"א לב"ב עד: [ג, קו.]: "מה שאמר [שם] כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראו, באור זה כי מפני שהתחתונים אינם במעלה ובחשיבות העליונים, רצה הקב"ה לזכות את חשיבות האדם וכל התחתונים מה שחסר להם, מצד אשר 'טובים השנים מן האחד', כי מה שחסר בזה גלה בזה, כי יש בזכר מה שאין בנקבה, ויש בנקבה מה שאין בזכר, ולפיכך אמר הכתוב [בראשית ב, יח] 'אעשה לו עזר כנגדו'. ודבר זה נמשך בכל התחתונים, מצד כי טוב שנים מן אחד, ונמצא כי לפי זה כי החבור הזכר עם הנקבה יש בו שלימות יותר בכלל שלהם... כי האחד אינו שלם, וכאשר הם שנים אז הבריאה שלימה בלי חסרון" [הובא למעלה הערות 231, 767]. (1059) לשונו למעלה פ"א מ"ב [קעז.]: "ובודאי יש לאדם יחס אל בוראו במה שבראו השם יתברך, והאדם נברא ממנו". ולמעלה פ"א מ"ח [תטו.]: כתב: "השם יתברך, הוא הסבה ועלה לעולם". ולמעלה פ"ג מ"א [לאחר ציון 194] כתב: "כי מצד שיש לאדם עלה, הוא השם יתברך שבראו, הנה האדם הוא עלול", ושם הערה 195. וראה להלן הערה 1913. (1060) מדויק מלשונו שאין הרב סבה לחכמת התלמיד, אלא הרב הוא סבה לתלמיד שקבל

ולפיכך 'מורא רבך כמורא שמים' ¹⁰⁶¹. דמיון אל הרב, ולהרב יש דמיון למורא שמים, **כי כאשר** יש ¹⁰⁶² צד בחינה שכלית כי כל זה בחינה שכלית ¹⁰⁶³. ולפיכך יש שהתלמיד יש לו דמיון אל החבר, ולחבר יש לשקול מפני הכבוד כאילו היה לגמרי כך ¹⁰⁶⁴.

הדמיון במשנה
הוא חלקי, ולא
מלא

ממנו חכמתו, אך אין הרב סבה מוגבלת רק לחכמת התלמיד, אלא לכל מציאותו של התלמיד. והביאור הוא, כי האדם ללא חכמה נחשב כבהמה, וכפי שכתב בנתיב התורה פי"ד [א, נח], וז"ל: "אי אפשר שיהיה העולם בלא דעת, כי מה היה האדם נחשב אם לא היה הדעת, רק היה נמשל כבהמות נדמה אם לא היה הדעת... וכאילו אינו אדם". וכן כתב בהקדמה לבאר הגולה [ט:]: "כי האדם במה שהוא אדם אי אפשר שלא יהיה לו שכל, דאם כן כבהמות נדמה". ובתפארת ישראל פ"נ [תשפז:]: כתב: "עצם מדרגת האדם שיהיה מקבל המושכל, ואם לא היה מקבל המושכל יהיה מציאות האדם לבטלה" [הובא למעלה פ"ג הערה 1002]. ולמעלה פ"א מ"א [קכ:]: כתב: "כל רב הוא סבה שמקבל התלמיד התורה", ושם הערה 91. ולמעלה פ"א מט"ז [שפט:]: כתב: "אם אין לו רב אין לו תורה ברורה, רק התורה ספק, ודבר זה אין ראוי להיות, רק תהיה תורתו ברורה". ולמעלה פ"ג מי"ג [לאחר ציון 1279]: כתב: "אין הקבלה [מן הרב] סייג לתורה, כי הקבלה מן הרב הוא גוף התורה שבעל פה, שאין התורה שבעל פה זולת הקבלה מפי הרב", ושם הערה 1280. וראה להלן הערה 1348. ובנתיב יראת השם פ"ה [א, לו]: כתב: "ובפרק חלק [סנהדרין קי]. אמר רב חסדא, כל החולק על רבו כאילו חולק על השכינה... כי יש לרב אל תלמידו דמיון לשכינה, כי הרב שהוא עלה לחכמתו, הרי הוא דומה אל העלה במה, ובשביל כך יש כאן שתוף במה לשכינה. ואף באביו ואמו אמרו כך [קידושין לא]. שהוקש כבודם לכבוד המקום. וכך הוא ברבו שהשלים אותו בתורה, כי אין האדם נחשב מציאות שלם רק בתורה. והרי הרב מביא אותו לעולם הבא, וכמו שאמרו [ב"מ לג]. לענין מציאה, מציאת אביו ומציאת רבו מציאת רבו קודמת, שזה הביא אותו לעולם הזה, וזה מביאו לחיי עולם הבא. ולכך אמר רב חסדא כל החולק על רבו כחולק על השכינה... וזה כי תמצא גם כן לענין הכבוד... כדאמרין במסכת סוכה [כז:]: חייב אדם להקביל את פני רבו ברגל... ובודאי דבר זה כי כמו שחייב להקביל פני שכינה ברגל [שמות כג, יז], חייב ג"כ להקביל פני רבו, מפני כי רבו שהוא עלה לו, יש לו דמיון אל השם יתברך, שהוא עלת הכל. הנה המתנגד אל רבו כאילו הוא מתנגד אל השכינה, כיון שעל שניהם נקרא שם עלה, ויאמר כי הוא מתנגד אל עלתו". נמצא שביאר כאן ג' דרגות; הרב מקבל מהתלמיד תועלת, החבר מקבל מחברו השלמה, והתלמיד מקבל מהרב את קיומו, באופן שהרב הוא עלה לתלמיד וסבתו. ⁽¹⁰⁶¹⁾ כמו שמצינו גם שויון בין מורא אב למורא הקב"ה, שאמרו חכמים [קידושין ל:]: "נאמר [ויקרא יט, ג] 'איש אמו ואביו תיראו', ונאמר [דברים ו, יג] 'את ה' אלקיך תירא ואותו תעבוד', השהה הכתוב מוראת אב ואם למוראת המקום". ובתפארת ישראל ר"פ מא [תרלח:]: כתב: "פירוש דבר זה, בשביל כי הוא יתברך עלה לאדם, שהוא עלול. ונקרא גם כן על האבות שם עלה, ומשתתפים עם השם יתברך בתולדת האדם. שהוא יתברך, והאב, עלה לאדם אשר הוא עלול. לכך כל השותפים בו נקראים בשם 'עלה'. ולכך רב יוסף כאשר שמע כרעיה דאמיה שבאתה אליו, אמר 'איך מקמי דשכינתא דאתיא' [קידושין לא:]: ... מפני כי השיתוף הזה שנקרא על האבות שם 'עלה' עם השם יתברך, שהוא עלה אל הכל. ובודאי אינם שווים לגמרי מכל וכל, רק כי בצד מה האם נקראת עלה, ולא שתהיה עלה לגמרי". וכפי ש"מצד מה הרב דומה למורא שמים" [לשונו כאן]. כך בדיוק "בצד מה האם נקראת עלה" [לשונו שם בתפארת ישראל]. ⁽¹⁰⁶²⁾ בא לענות על שאלתו השלישית על המשנה [למעלה לאחר ציון 1044], וז"ל: "ועוד, אם כבוד תלמידו ככבוד חבירו, וחבירו כמו רבו, ורבו כמורא שמים, אם כן יהיה כבוד תלמידו כמו מורא שמים". ⁽¹⁰⁶³⁾ "הוא בחינה שכלית ואין זה טבעי" [לשונו בהקדמה שניה לגבורות ה' (טז)]. ופירושו, שלא מדובר כאן בשויון גמור ומוחשי בין חבר לרב וכיו"ב, אלא בדמיון מצד ההבנה והשכל, ולכך יש בזה דרגות ובחינות שונות. וראה להלן סוף הערה 1066. ⁽¹⁰⁶⁴⁾ כמבואר למעלה הערה 1052. אמנם כאן מוסיף שהשויון בין הדברים הדומים זה לזה באופן חלקי הוא "מפני הכבוד". אך כאמור ראינו זאת גם ב"מה לי קטלא כולה מה לי קטלא פלגא" [ב"מ צה, ו] ו"מה לי אסורא רבה ומה לי אסורא זוטא" [לשונו בגו"א בראשית פי"ב סוף אות כז], ושם לא שייך הענין של כבוד. אך נראה שאין זה קשיא, כי ברבה זוטא איירי בהבדל כמותי ביניהם, אך כאן איירי בהבדל ערכי ביניהם; כי כאמור למעלה [הערה 1060] יש כאן ג' דרגות שונות; תועלת, השלמה, וסבה ועלה של קיום. ונאמר במשנתנו שהתועלת תחשב להשלמה, וההשלמה

חביב עליך ככבוד חבירך, אין ידוע חבוב כבוד חבירו כל כך¹⁰⁶⁹. שהרי בפרק (משה קבל) [רבי אומר] אמר (למעלה פ"ג מ"י) 'יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך', ואם כן החבוב¹⁰⁷⁰ לכבוד חבירו אין ידוע כל כך שיתלה בו כבוד תלמידו¹⁰⁷¹, והיה לו לומר 'יהי כבוד תלמידך ככבוד חבירך'¹⁰⁷². אבל אם הגרסא 'ככבוד עצמך' הוי שפיר¹⁰⁷³. והטעם הוא שיהיה נחשב כבוד תלמידו

אבל לא שיהיה נחשב התלמיד כמו הרב¹⁰⁶⁵, כי אין כל כך הדמיון הזה. ולפיכך די שיהיה נחשב כבוד תלמידו ככבוד חבירו, וכבוד חבירו כמו מורא רבו, ומורא רבו כמורא שמים¹⁰⁶⁶.

ויש ספרים שגורסין 'כבוד תלמידך ככבוד עצמך'¹⁰⁶⁷. ולשון 'חביב' משמע כך, דכבוד עצמו שייך אצלו 'חביב', שכבודו חביב עליו¹⁰⁶⁸. אבל לומר 'יהי כבוד תלמידך

כבוד תלמידך כשלך

שינויי גוססאות "המנוח" כ"ה נד"ל, ונד"ר "המנוח".

תחשב לסבה ועלה. וזו עליה מדרגה לדרגה שאינה קיימת במעבר מזוטא לרבה, ולכך כאן תלה זאת "מפני הכבוד". (1065) פירוש - שנבוא לומר שהתלמיד הוא כחבר, והחבר הוא כרב, וממילא התלמיד יהיה כרב, כל זה אין לומר, וכמו שמבאר. (1066) דוגמה לדבר; אמרו חכמים [סוטה יז]. "תניא היה רבי מאיר אומר, מה נשתנה תכלת [שהזקיקו הכתוב לציצית] (רש"י שם) מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד. ומדוע לא אמרו ישירות "תכלת דומה לרקיע" [בשלמא לא אמרו כן לגבי כסא הכבוד, שאין אנו יודעים כיצד נראה כסא הכבוד, אך למה לא אמרו ש"תכלת דומה לרקיע"]. ולוישב זאת כתב רש"י שם: "איצטריכו כל הני, משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד, הילכך תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע. דתכלת לא דמי לרקיע כל כך, אלא דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים, ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכן הריטב"א [חולין פט]. כתב: "מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים וכו'. הא דאוריין כולי האי לומר שהתכלת דומה לים, והים דומה לרקיע, הוה ליה לומר שהתכלת דומה לרקיע. נראה הטעם לפי שאין תכלת דומה לרקיע ממש, אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת, והים דומה לרקיע קצת, נראה שהתכלת דומה לרקיע". אמנם לפי זה לא היה צריך להדגיש כאן שהדמיון הוא מ"בחינה שכלית", כי אף אם הדמיון הוא טבעי ומוחשי, מ"מ אין לומר שתכלת דומה לרקיע, אלא שתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע. (1067) כן הוא במשניות שלפנינו; "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך". וכן רש"י פירש כאן בפירושו השני, וכן הוא רש"י בחומש [שמות יז, ט], שכתב: "בחר לנו - לי ולך [למשה ויהושע], השווה לו, מכאן אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך". (1068) בכת"י כתב משפט זה כך: "כי כבוד שלו בודאי חביב עליו". ובב"מ לח. אמרו "אדם רוצה בקב שלו מתעשה קבין של חבירו", ופירש רש"י שם "קב שלו - חביבה עליו על ידי שעמל בהן". הרי שלשון "חביבות" שייכת לדבר של עצמו. ואמרו חכמים [שבת קיט]. "אמר מר בר רב אשי, פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא, מאי טעמא, דחביב עלי כגופאי, ואין אדם רואה חובה לעצמו". וראה בסמוך הערה 1072. (1069) כן כתב רש"י כאן בפירושו השני, וז"ל: "אבל בכבוד חבירך לא מצי למתני 'חביב', שהרי אין לו חלק בכבודו של חבירו, דמה טיבו של כבוד חבירו אצל כבוד שלו". (1070) פירוש - מתוך שאמרו למעלה [פ"ב מ"י] 'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך', מוכח שלא היה ידוע לנו כל כך מהי חביבות כבוד חבירו, עד שהוצרך הדבר להיות נלמד מכבוד עצמו. א"כ איך נעשה כבוד חבירו מלמד לחביבות של כבוד תלמידו. ומעין זה אמרו בגמרא [כתובות ב.]. "תלי [תניא] בדלא תניא [בתמיה]. והתויר"ט כאן כתב: "בדרך חיים הסכים לגרסת הספרים [יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך]". דאין ידוע כבוד חבירו אם חביב עליו, ואיך יתלה בו הכבוד". (1071) ללא תיבת "חביב". (1072) שנקט בתיבת "חביב", "שכבודו חביב עליו" [לשונו למעלה]. ואודות שחביבות שייכת לדברים של עצמו, הנה אמרו חכמים [סוטה מז]. "שלש חנות הן; חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, וכן מקח על מקחו". ובח"א שם [ב, פו]. כתב: "פירוש, כי ראוי שיהיה הדבר שהוא מצטרף אליו [נושא] חן בעיניו. והצירוף הוא על ג' פנים; האחד, כאשר יצטרפו שני דברים יחד, כמו האשה לאיש, שהוא זיוג שלו. ומפני שהאשה היא זיוג של אדם, מצטרפת אליו, לכך חן אשה על בעלה. וההצטרפות השני 'חן מקום על יושביו', כי [המקום

כבוד עצמו, מפני שכבר אמר בפרק (משה קבל) [רבי אומר] 'יהי כבוד חברך חביב עליך ככבוד עצמך', ולכך אמר כאן על התלמיד 'יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך' ¹⁰⁷³. אבל מה שאמרו 'כבוד חברך כמורא רבך', ומדמה הכבוד אל המורא, ואין דמיון לכבודו ביותר ¹⁰⁷⁶. ולכך אמר 'יהי כבוד

דמיון הכבוד למורא

שינויי נוסחאות "קמור" כ"ה נכמ", וננדפס "קמור".

הוא] המקבל את האדם היושב, בו ויש כאן הצטרפות, ולכך יש 'חן המקום על יושביו'. וכן הג' 'חן מקח על מקחו', כי בעל המקח מקבל המקח, ודבר זה גם כן הוא הצטרפות. הרי לך ג' מיני הצטרפות; הראשון, הצטרפות שני דברים יחד, והוא הזיוג. השני, חן מה שמקבל אותו, כי המקום אשר מקבל את האדם חנו על האדם. והשלישי, חן מקח על מקחו, הוא הפך זה, שהאדם מקבל את המקח, והמקום מקבל את האדם. הרי לך ג' דברים חלוקים שהם מצטרפים, ובכל אחד יש חן, כי כל דבר שמצטרף אל דבר יש חן, ודבר זה ברור. ואם שייך לשון "חן" בדברים המצטרפים אל האדם, הוא הדין ששייך לשון "חביב" בדברים המצטרפים אל האדם. (1073) נראה כוונתו, שהתלמיד לא גרע מחבר, לכך הטעם ל"כבוד חברך חביב עליך כשלך" כחו יפה גם אצל כבוד התלמיד. והטעם ל"כבוד חברך חביב עליך כשלך" נתבאר למעלה פ"ב מ"י [תשלב:], שכתב: "'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך'. כבר אמרנו בתחלת המסכתא [פ"א מ"ב (קסט.)] כי האדם צריך לג' דברים עד שהוא שלם; האחר, שיהיה שלם עם השם יתברך... הב', שיהיה שלם עם זולתו מן הנבראים. והג', שיהיה שלם בעצמו... וזה שהתחיל רבי אליעזר לומר 'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך', שכאשר יהיה האדם בעל מדה זאת, בודאי הוא שלם עם הבריות בכל דבר. ועצה זו כחה יפה גם ביחס לתלמידים. ובכתי' נכתבו כאן דברים לא ברורים, אך בתוך הדברים כתב: "ולפי הסברא כבוד תלמידו הוא יותר חביב עליו מצער חברו". ואמרו חכמים [סנהדרין קה:]: "בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו". אמנם בגו"א שמות פ"ז אות ב ביאר יותר, וז"ל: "כי התלמיד מצטרף אל הרב, שהוא תלמידו, כי אין רב בלא תלמיד, לכך יהיה כבוד תלמידך ככבודך" [הובא למעלה פ"א הערה 81]. וראה למעלה הערות 1047, 1050. (1074) כמו שאמרו חכמים [קידושין לא:]: "תנו רבנן, איזהו מורא ואיזהו כיבוד. מורא; לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו. כיבוד; מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא". הרי מורא לחוד, וכבוד לחוד. ועיין ברבינו יונה כאן שעמד על קושי זה. (1075) פירוש - אין דמיון בין כבוד למורא, אלא בין החביבות של כבוד לחביבות של מורא, דכשם שחס על מורא רבו, כך יחוס על כבוד חברו, ובוזה אפשר שיהיה דמיון. ונקודה זו מבוארת להדיא בגו"א, שהנה נאמר [בראשית ג, כב] "ויאמר ה' אלקים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע וגו'", ופירש רש"י שם "היה כאחד ממנו - הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו, לדעת טוב ורע, מה שאין כן בבמה וחייה". ובגו"א שם אות לז כתב: "הקשה הרא"ם, דאם 'טוב ורע' האמור כאן... פירשו יודעים טוב ורע, הוא השכל והמדע, מכל מקום לא שייך, דהרי אין השם יתברך יחיד בעליונים, דגם המלאכים יש להם מדע ושכל. ואין לומר כמו שאני יחיד באלקותי למעלה, כך הוא יחיד בשכל בתחתונים, דמה דמיון יש בין זה לזה, כך הם דברי הרא"ם... אין זה קשיא, דשפיר יש לפרש כמו שאני יחיד באלקותי בעליונים, במה שאני בורא הכל, כן הוא יחיד בתחתונים בחכמה ושכל. ומה שהקשה הרא"ם דאין זה דמיון, למה אין זה דמיון, דסוף סוף משתוו לו ביחידות. וכן אמרו גבי אברהם [פסחים קיח.] בשעה שהשליכו לכבשן, אמר גבריאל לפני הקב"ה ארד ואציל את הצדיק מתוך הכבשן האש. אמר הקב"ה, אני יחיד בעולמי, ואברהם יחיד בעולם, נאה ליחיד להציל את היחיד. אין זה שווי בענין האדנות והאלקות, רק כי הקב"ה יחיד בעולמו באלקותו, ואברהם יחיד בעולמו שהוא ראש לגרים [חגיגה ג.], והוא יחיד שנכנס תחת כנפי השכינה [ב"ר מב, ג.]. (1076) דבר זה צ"ע, שהרי כך הוא לשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ה ה"א: "כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו. שאביו מביאו לחיי העולם הזה, ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא... אין לך

חבירך כמורא רבך¹⁰⁷⁷.

דהיינו הכלל. והביא אחריו מאמר זה 'יהי כבוד תלמידך חביב עליך ככבוד חבירך' ללמד גם כן באיזה ענין יהיה חבור הרב אל התלמיד, ובאיזה אופן יהיה חבור החבירים יחדיו, וחבור התלמיד אל הרב, שאלו הם כל השייך להם חבור¹⁰⁸⁰, באיזה

וכבר פירשנו ענין סמיכת המאמרים¹⁰⁷⁸. ואם באת לסמוך המאמרים בעצמם¹⁰⁷⁹, מפני שאמר לפני זה (משנה יב) 'כל כנסיה שהיא לשם שמים מתקיימת', ללמד באיזה ענין תהיה הכנסיה והחבור של בני אדם,

סמיכות המשניות לפי שייכות ענינית

כבוד גדול מכבוד הרב, ולא מורא ממורא הרב". ובספר המצות שלו, מצות עשה רט, כתב: "היא שצונו לכבד החכמים ולקום מפניהם, ולגדל אותם. והוא אמרו יתברך [ויקרא יט, לב] 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן'... ודע שעם היות מצוה זו מחוייבת לאנשים כלם בכלל, כלומר לכבד החכמים... דע שיש בכבוד דברים מיוחדים ונוספים על התלמיד, וזה כי כבוד התלמיד לרבו יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא חייב לכל חכם, ויתחייב לו עם הכבוד המורא". וכיצד כתב כאן "שלא מצאנו שהוזהר על רבו לכבדו ביותר". ועל כרחק לומר, שדעת המהר"ל היא כדעת הראשונים שכבוד הרב נכלל במורא הרב, ואינו חולק מקום לעצמו. ועיין ברבינו יונה כאן שכך מבאר, וראה בתנחומא בהעלותך סימן כ שאמרו שם "ולנהוג בו מורא וכבוד, שנאמר [דברים ו, יג] 'את ה' אלקיך תירא'". הרי שהכל נלמד ממורא. וכן מוכח מתוספות ב"ק מא::, שבגמרא שם אמרו "את ה' אלקיך תירא" לרבות תלמידי חכמים". וכתבו שם התוספות [ד"ה לרבות] בזה"ל: "ואם תאמר, 'מפני שיבה תקום' למה לי, תיפוק ליה מהכא". ובחידושי הגרי"ז בכורות ו: כתב על כך: "דברי התוס' צ"ע, דהלא איכא כבוד ואיכא מורא, וכדמפורש בגמרא וברמב"ם הלכות ממרים [פ"ו ה"ג] אי זהו מורא ואי זהו כבוד, עיין שם, וא"כ שפיר בעינן תרי קראי, חד למורא, וחד לכיבוד, ומאי מקשין התוס'. והנראה בזה דהנה הרמב"ם בכיבוד אב ואם כתב שתי מצות, לכבדם ולירא מפניהם, ואף מנאן כן בסה"מ [מצוות ר"י ר"א]. ובהלכות ממרים שם כתב 'אי זהו מורא ואי זהו כבוד וכו'', היינו משום דדעתו דהם שתי מצוות. והנה בריש הלכות ת"ת [במנין המצות שבתחילת הלכות ת"ת] כתב: 'מצוה לכבד מלמדיה ויודעיה'. ואח"כ פירש שם [בפ"ה הל"א] כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ואמו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו, עיין שם. הרי כלל הן כבוד והן מורא במצוה אחת של 'לכבד לומדיה', דאף דהויין שני דברים כבוד ומורא, מכל מקום נכללין הן במצות כבוד, שמצוה זו מחייב בשני הדברים יחד אצל רבו. ומשום הכי נראה דהרמב"ם נקט לחילוק של 'איזהו כבוד ואיזהו מורא' בהלכות ממרים, ולא כתב כאן בהלכות ת"ת שהן קודמות, משום דאצל רבו אין ביניהם חילוק מצוה, ונכללין תרומיהו במצות כיבוד רבו... ולא שתהיה מצוה בפני עצמה כמו אצל כיבוד אב ואם. ועל כרחק מבואר כנ"ל. ולפי"ז נהי דהרמב"ם לומר זה המצוה מקרא ד'והדרת פני זקן', התוס' כתבו דידעינן מ'את ה' א' תירא', ובזה כבר נכלל הן כבוד והן מורא. מאחר שאצל רבו הן מצוה אחת המחייבת ה' דברים, וא"כ הקשו ל"ל הקרא ד'מפני שיבה תקום'". וכאמור דעת המהר"ל בזה כתוספות, שהכל נלמד ממורא רב, אך אין יחוד מסוים לכבוד רב. (1077) כמו שאמרו בגמרא [פסחים כב:]: "את ה' אלקיך תירא" [דברים י, כ], לרבות תלמידי חכמים, ופירש רש"י שם "שיהא מורא רבך כמורא שמים", הרי הדרשה נדרשת למורא רבו. ועיין בבבלי יוסף חו"מ סימן טו אות א [ד"ה אי בדעתן] שהכתוב מלמד דוקא על מורא רבו, ולא של שאר חכמים. וכן תוספות ב"ק מא: [ד"ה לרבות] כתבו שפסוק זה עוסק ברבו מובהק, שעל כך נאמר "מורא רבך כמורא שמים". וכן הוא ברשב"ם פסחים קח. ד"ה כמורא. אמנם יש ראשונים הלומדים שפסוק זה נאמר בכל ת"ה, ולא דוקא ברבו [בה"ג מנין המצות עשה קנר, שערי תשובה שער השלישי אות קנה, שו"ת הרשב"א ח"א סימן תס, ועוד]. וכן מרש"י במשנתנו משמע שזה נאמר בכל ת"ה, ולא דוקא ברבו, שכתב: "ומורא רבך וכו' דהא דרשינן 'את ה' אלקיך תירא', לרבות ת"ה, וכל שכן לרבו". ודעת המהר"ל היא כדעה הראשונה. (1078) שהוא משום סדר הזמנים, וכמו שביאר למעלה הרבה פעמים [ראה למעלה הערה 166]. ולמעלה סוף משנה יב [לפני ציון 1033] כתב: "ואחריהם נזכרים רבי יוסי, ורבי מאיר, ורבי יוחנן הסנדלר, ורבי אלעזר בן שמוע, ורבי יהודה, ורבי שמעון, כולם היו בדור אחד", ושם הערה 1033. (1079) ולא להסתפק בסמיכות של הזמן. וכן כתב למעלה הרבה פעמים, וראה למעלה הערה 941. (1080) כמבואר למעלה פ"א מ"ו [רעז:], בביאור המשנה שם "עשה לך רב, וקנה לך חבר, והוי דן את כל האדם לכף זכות", שכתב: "כי הרב והחבר

אופן יהיה. אך כבר התבאר לך הפירוש הברור¹⁰⁸¹.

פירוש

חוץ לביתו, אך הם קרובים לו ביותר. ואחר כך שאר האדם, כי האדם נמצא עם רבו, ואחר כך עם חבירו, ואחר כך עם שאר האדם". ולפי זה במשנתינו לא הוזכרו שאר בני אדם. (1081) שהסמיכות נקבעה לפי סדר הדורות.

פירוש